

ODGOJNE PORUKE I VRIJEDNOSTI U USMENIM PRIČAMA BOŠNJAKA

Meliha SOFTIĆ-ALIBAŠIĆ¹

Ovaj rad ima cilj da utvrdi koje su odgojne poruke i vrijednosti² zastupljene u usmenim pričama Bošnjaka, a samim time i u njihovoj kulturi.

Kao izvor građe pri izradi ovog rada korištene su dostupne zbirke usmenih priča bošnjačkog naroda: *Antologija bošnjačke usmene priče*³, *Antologija usmene priče iz BiH*,⁴ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*,⁵ *Jednom bio car*⁶ i *Usmene predaje Bošnjaka*.⁷ Dakle, rad je baziran na već prikupljenim pričama i moja nastojanja su da, metodom analize sadržaja, uočim i interpretiram njihove odgojne poruke.

Kod Bošnjaka etnopedagoških istraživanja do danas skoro da i nije bilo. Razlog ovome je i decenijama dugo potiskivanje bošnjačkog kulturnog stvaralaštva. Ali kako obično biva da se poslije protuprirodne prisile želja za potiskivanjem još više rasplamsava, nadati se da će se u vremenu koje dolazi pojaviti značajna djela iz etnopedagogije Bošnjaka. Istraživanje književnog stvaralaštva izuzetno je dobar prostor za etnopedagoška prosuđivanja.

Priča kao odgojno sredstvo

Narodna priča je usmeni prozni oblik narodnog stvaralaštva prenošen s koljena na koljeno izgovorenom riječju, ali i putem literarnih djela. Zavisno od vrste, ona ima višestranu ulogu u

životu čovjeka. Tako bajka tješi čovjeka da je nekad davno bilo ljepše - bogalji su ozdravljali, slijepi dobijali vid, ružni postajali ljepšim, ljudi postajali pametni a zlo je uvijek bilo kažnjeno. Pripovijedajući bajke, pripovjedači kod slušaoca stvaraju i održavaju idealni svijet. Šaljive priče opuštaju slušaoca. Hićaje, skaske i predaje, prije svega, nude *saznajnu vrijednost*. No bez obzira na vrstu usmene priče, *skoro svaka priča nudi odgojnu poruku*. U većini slučajeva one nisu eksplicitno navedene, ali se njihova nit provlači od početka do kraja. Na osnovu ovoga možemo reći da se odgojna poruka unutar usmene priče *ne nameće*, nego se *nudi* slušaocu.

Priča kao odgojno sredstvo koristila je od davnina i kao takva nalazi se u Kur'anu (kur'anska kazivanja) i Hadisu. Ugledajući se na Poslanika, s.a.v.s., alimi su se također služili pričom kao odgojnim sredstvom. Tako je imam Ebu Hanife rekao da su mu kazivanja o alimima i njihovim dobročinstvima draža od velikog dijela fikha, jer su ta kazivanja odgajanja svijeta.⁸

Grčki filozof Platon (4. st. p.n.e.) preporučuje priču kad je u pitanju odgoj omladine. Italijanski književnik Giovanni Boccaccio (1313-1375) kaže da su ih uz kućna ognjišta u dugim noćima pripovijedale starije žene mlađima da bi se ili našalile, ili uplašile djecu, ili poučile djevojke o životu, ili se narugale glupostima starijih, ili pokazale moć sudbine.

Temeljna odgojna područja u usmenim pričama Bošnjaka

U procesu odgoja ljudsko biće se oblikuje u čovjeka. Prilikom takvog oblikovanja prijeko je potrebno uzeti u obzir njegova bitna svojstva. Ljudsko biće je biološko, razumno, društveno biće; ono ima izrazitu potrebu za religijom, ljepotom, radom. Na osnovu ovih svojstava temeljna odgojna područja su: tjelesno, intelektualno, moralno, religijsko, estetsko i radno.⁹

1. Tjelesni odgoj

Tjelesni odgoj je u funkciji očuvanja zdravlja, a zdravlje je jedna od temeljnih vrijednosti čovjekova života.

Glavna svrha tjelesnog odgoja sastoji se u tome da u koordinaciji sa odgojno-obrazovnim aktivnostima na drugim odgojnim područjima, primjenom prirodnih faktora i tjelesnih aktivnosti, omogućiti optimalan razvitak ličnosti odgojenika. To se ogleda u brizi za pravilan tjelesni rast i razvitak, u očuvanju zdravlja, jačanju i čeličenju organizma, podizanju opće tjelesne i radne sposobnosti, u razvitku određenih psihofizičkih osobina kao što su: snaga, izdržljivost, brzina, spretnost, snaženje volje, pomoć u razvijanju intelektualnih funkcija, moralnih i estetskih kvaliteta, u provođenju aktivnog odmora i zdrave razonode, u razvijanju pozitivnih crta ličnosti itd.

Analizirajući usmene priče Bošnjaka uviđamo da ukoliko odgojno djelovanje posmatramo sa stajališta podjele na temeljna odgojna područja, najzastupljenija odgojna područja u njima su: moralni i religijski odgoj. Premda je i tjelesni odgoj zastupljen u usmenoj priči Bošnjaka, ipak, možemo reći da on ne samo da nije primarno odgojno područje bošnjačke usmene priče već je i marginalizirano područje. Ovo odgojno područje našlo je više mjesta u epskoj književnosti Bošnjaka (koja ovom prilikom neće biti obrađivana). Tjelesni odgoj, u okviru usmene priče Bošnjaka, ima različite vrijednosti kod muških i ženskih likova. Kod muških likova cijene se fizička snaga i borilačke vještine. Tako se u priči "Sabur – selamet" kaže:

«On je bio među svim vojnicima najmirniji, a osobito u vojničkim vježbama bio prvi. Toliko

se o njemu govorilo da je i caru kroz uši prošlo. Car zaželi vidjeti tog momka te ga pozove sebi i čak u svoju sobu.»¹⁰

Koliko je bila prisutna želja i potreba za posjedovanjem fizičke snage, možemo vidjeti iz priče "O postanku junaštva Đerzelez Alije":

«Alija se preplaši vidjevši takvu ženu u puštoj šumi i ne znade šta da čini. Žena mu progovori: 'Jesi li ti onaj koji si nad mojim djetetom hlad načinio?' Alija odgovori: 'Jesam, a ona ga upita: 'Zašto?' 'Zato, da ga sunce ne opali.' Žena mu reče da išće za tu uslugu šta ga je volja i da će mu ona sve učiniti što god zaišće. On je upita: 'Ko si ti?' Ona mu odgovori da je vila. Alija reče: 'Ja bih najvolio da budem jak i junak da me niko savladati ne može i da mi je dobar konj.' Ona mu na to reče da je podoji i poteže bijelu veliku sisu. Alija to odmah uradi i vila mu reče: 'E, pobratime, hajde onu veliku stijenu podigni.' Alija dođe do stijene. Vidjevši da bi i dvadeset ljudi imalo posla dok bi je i smjesta pomaklo, a kamoli diglo, prihvati za stijenu i pokuša da digne i zbiljam je podiže. Na to mu vila opet progovori i pozva ga da još jednom njezinog mlijeka podoji i Alija to učini. Vila mu zapovjedi da opet stijenu digne i da je baci. Alija je poslušao i digavši ogromnu stijenu, baci je. Vila mu reče da je sada dobro.»¹¹

Iz ovog odlomka vidimo da je prva želja jednog mladića posjedovanje fizičke snage, koju on i dobija kao dar za plemenito djelo koje je učinio. Ovdje vidimo da je moralni odgoj inkorporiran u fizički odgoj u usmenoj priči Bošnjaka. Alija Đerzelez bi vječno ostao čovjek ispodprosječnih fizičkih sposobnosti da nije bio plemenit čovjek. Dakle, fizička snaga se može i zadobiti ukoliko osobu krasi moralni kvaliteti ličnosti.

Fizička snaga je univerzalna vrijednost, kako kulturološki tako i vremenski. Zasiurno nema vremena niti kulture koji istu nisu razvijali i imali potrebu za njom. Kako je u drevnim ratovima glavni ratnički potencijal bilo ljudstvo, potreba za fizičkom izdržljivošću se više i naglašavala. Tako su Spartanci odgojno djelovanje usredotočili upravo na stjecanje fizičke snage i izdržljivosti. Kako je Bosna i Hercegovina pet stoljeća bila granica Osmanskog carstva, kod naroda se razvila i potreba za uvježbavanjem

borilačkih vještina. Stalni pokušaji neprijatelja da prodru na teritoriju Bosne te hrabrost i spretnost bošnjačkih vojnika opjevani su u epskoj književnosti Bošnjaka.

Kod ženskih likova često se naglašava ljepota fizičkog izgleda. I sami pripovjedači su često u nemogućnosti da opišu ljepotu djevojke. Tako se u bajkama "Ognjilo" i "Dilber djevojka" ljepota i ne pokušava opisati riječima, pripovjedač ističe da su junakinje bile prelijepa, a njegove riječi ukazuju da je takvu ljepotu i nemoguće opisati. To se vidi iz sljedećih pasusa:

«Sanjao sam jednu djevojku u banovim dvorima. Ah, kako je lijepa!»¹²

«U staro doba, Bog zna koliko ima godina, živio jedan starac sa staricom. Imali su samo jednu kćer - Dilber djevojku. A kakva je to djevojka bila?! Nikako ni nalik na današnje djevojke. To je, brate dragoviću, najljepše što može biti na ovom svijetu bijelome - prava sultanija, pa eto.»¹³

Ljepota predstavlja vrijednost. Ne može se negirati značaj tjelesne ljepote, tim prije što ljepota podrazumijeva pravilnu građenost i normalan razvoj tijela, što je svakako posljedica dobrog zdravlja, a to i jeste suština ove vrijednosti.

Kako plemeniti muški likovi posjeduju fizičku snagu, ženski likovi koji imaju i moralne kvalitete ličnosti posjeduju fizičku ljepotu. U zbirkama usmene priče Bošnjaka, koje sam koristila pri izradi ovog rada, nisam naišla ni na jedan negativan ženski lik, a da mu se pripisuje ljepota. Ljubaznost, samilost, dobrota su vrijednosti koje uvijek idu uz ljepotu, dok sebičnost, drskost, grubost i sl. su karakteristike negativnih i tjelesno ružnih likova. (Primjer ovoga je i pripovijetka o Fati i Zlati.¹⁴)

U usmenim pričama Bošnjaka stvarao se idealistički svijet. Tako imamo da su lijepi uvijek i dobri, što je i potrebno radi olakšanja poistovjećivanja sa pozitivnim likovima, ali u realnom svijetu ovakvo pravilo ne postoji. Ovdje postoji mogućnost da se pravilo iz usmene priče prenese i u stvarni svijet, tj. da postavka "lijepi su dobri" postane kriterij odgojenika (slušatelja priče), što u stvarnosti i nije slučaj. Stoga odgajatelji moraju odgojeniku ukazati na ovu opasnost.

U tim pričama također susrećemo situacije

gdje likovi bivaju iskušavani neprijatnošću fizičkog izgleda. Pretvaranje ljudskog tijela u tijelo životinje (medvjeda, magarca, žabe) ponekad je proces moralno-religijskog iskušenja, a ponekad posljedica prokletstva.

U usmenim pričama Bošnjaka, likovi uz pomoć svoje snage prevladavaju poteškoće u kojima se zadese. Svoju snagu koriste u humane svrhe. Razbojnici su uvijek nadjačani od strane pravednika. Za svako žrtvovanje slijedi nagrada na ovom svijetu, jer na kraju pravda pobjeđuje. Pripovijetke ukazuju na potrebu fizičke snage, ukazuju na nju kao na pozitivnu vrijednost i time podstiču odgojenika na uvježbavanje tijela i stjecanje iste.

2. Intelektualni odgoj

Čovjek je razumno biće. Intelpekt je njegovo bitno obilježje. Zato je njegovanje intelekta, razvijanje intelektualnih snaga i sposobnosti - intelektualni odgoj - važan faktor u formiranju čovjeka kao ljudskog bića. Intelektualni odgoj je bitna komponenta odgoja slobodne i potpuno razvijene ličnosti. Danas se visoko vrednuje i teži ostvariti akumulacija znanja i sposobnosti. Osjeća se potreba za permanentnim odgojem i obrazovanjem. Zadaci intelektualnog odgoja su: usvajanje sustava znanja, formiranje umijeća i navika, razvijanje intelektualnih snaga i sposobnosti, ovladavanje kulturom rada i oblikovanje pozitivnih odlika osobnosti.

U bošnjačkoj usmenoj priči, kao i u učenju islama, znanje se poima kao Božiji dar. "Čitaj, plemenit je Gospodar tvoj, Koji poučava peru, Koji poučava čovjeka onome što ne zna."¹⁵

I kako je Allah po svojoj prirodi neizmjeran, tako je i Njegovo znanje neograničeno. On je Onaj Koji zna sve. Čovjeku je, međutim, shodno njegovoj ograničenosti, dato ograničeno znanje: "I pitaju te o duši. Ti reci: 'Duša je nešto od mog Gospodara, a vama je dato samo malo znanja.'"¹⁶

Učenje islama o znanju našlo je svoje mjesto i u usmenoj priči Bošnjaka. Tako Aiša Softić bilježi anegdotu pod naslovom "Dva herifa".¹⁷ Anegdota govori o čovjeku koji nije prihvatao činjenicu da čovjek ne može sakupiti sve Allahovo znanje, te je krenuo svijetom da sve znanje

nauči. Idući, sreo je na morskoj obali čovjeka koji je, u jednu malu bušotinu na obali, crpio morsku vodu. Putnik ga upita:

- Šta to radiš, herife jedan?

A on odgovori:

- Hoću da more iscrpim u ovu rupu.

- Ostavi to, to je nemoguće.

A čovjek mu odgovori:

- E, pa je li moguće onda da sve znanje postigne jedan čovjek? A ti, kad si glupan, idi i traži ga!

Susret sakupljača znanja i čovjeka na morskoj obali, koji mu ukazuje da čovjek ne može sve znati, podsjeća na kur'ansku priču o Musau, a.s., i Hidru.

Ovakvo poimanje znanja uzrokovalo je intelektualnu skrušenost, jer znanje je dar Allaha, dž.š., te intelektualnu smirenost. Ljudsko znanje je ograničeno i čovjek ne može preći svoje granice. Ali, iako se u islamu ukazuje na intelektualnu ograničenost čovjeka, on se ipak podstiče na maksimalno iskorištavanje svojih intelektualnih mogućnosti. Možemo reći da učenje o prednosti onih koji znaju nad onima koji ne znaju razvija intelektualnu žeđ čovjeka.

Primjer intelektualne žeđi unutar bošnjačke usmene priče nalazimo u noveli "Damad-efendija".¹⁸ U ovoj noveli nena, kao staratelj, šalje unuka da nauči zanat. Kada se unuk vrati kući, nakon što je savladao zanat, nena ga šalje da uči još neki od zanata, i tako u nedogled. U pričama se ukazuje na odricanja koja su ljudi spremni podnositi samo da bi zadobili ovu vrijednost. Dječaci odlaze od svojih obitelji, mladići od djevojaka. Oni putuju od mjesta do mjesta samo da bi naučili nešto što prije nisu znali.

Analiziramo li bošnjačke usmene priče s ciljem pronalaska primarnog zadatka intelektualnog odgoja, uvidjet ćemo da je to rješavanje ekonomskog statusa odgojenika. Česte su priče u kojima se ističe da je poznavanje zanata rješavanje socio-ekonomskih problema ljudskog života.

"Bio otac i imao sina Omera. Omeru je savjetovao da nauči kakav zanat, da može živjeti poslije njegove smrti, jer mu ne ostavlja nikakva imanja, nema šta naslijediti."¹⁹

Ali vrijednost zanata ne ističe se samo za one koji nemaju šta naslijediti već i za mlade ca-

reviće. Tako u noveli "Sve, sve, al' zanat"²⁰ navodi se kako je carević prosió kćerku nekog siromaha, ali mu ona nije htjela poći jer carević nije imao zanata. Ljudi su se čudili šta će careviću zanat, pa on ne treba raditi. Kad je vidio da drugačije neće moći pridobiti djevojku, carević nauči hasure plesti i oženi se djevojkom. Jednom prilikom dok je car vodio bitku protiv neprijatelja, neprijatelj rasturi carevu vojsku i protjera cara u drugu zemlju. Tu se car našao bez ičega, te poče plesti hasure i prodavati ih. Tako sakupi pare i vrati se kući. Nakon toga često bi rekao: "Sve, sve, al' zanat je najpreči."

Ovdje vidimo da se u usmenoj priči nastojalo ukazati da je znanje univerzalna vrijednost. Nema razlike između bogatih i siromašnih, razlika se uspostavlja između onih koji znaju i onih koji ne znaju.

Među usmenim pričama Bošnjaka susrećemo i priče kojima se ukazuje na puko posjedovanje činjenica, tj. znanja koje nije internalizirano i ne predstavlja vrijednost. Štaviše, susrećemo likove koji su puni memorisanih podataka, ali su nemoralni i zli. Možemo reći da se isticanje potrebe za usađivanjem istinskog znanja (internaliziranog) u usmenim pričama poklapa sa isticanjem potrebe za istinskim odgojem u savremenoj pedagoškoj znanosti. Da bi znanje postalo vrijednost čovjek mora biti moralno izgrađena ličnost. U bošnjačkoj kulturi, kao i u kulturi islama, posjedovanje znanja bez posjedovanja odgovarajućih moralnih kvaliteta nikada nije predstavljalo vrijednost. Tako je i perzijski pjesnik Sena'i istakao da ljudi koji posjeduju znanje a ne posjeduju moralne kvalitete, predstavljaju opasnost za društvo: "Ako lopov dođe s lampom, on će biti u stanju da pokrade više dragocjenosti."²¹

Znanje da je činjenje određenog djela moralno (dobro) ne znači i njegovo činjenje. Kod odgojenika treba formirati unutarnji aktivan stav i odnos prema njima, tako da određene vrijednosti odgojenik prihvati kao svoje lične stavove koji će biti pokretačka snaga njegovog ponašanja i djelovanja. Odgojne vrijednosti se ne uče kao matematički zakoni. Njih treba poučavati primjerom, razgovorom o njima, treba probuditi volju odgojenika da određenu vrije-

dnost prihvati kao svoju i da djeluje u skladu s njom.

Novela "Ahmet-hodža" ukazuje na upornost kao na vrijednost bez koje se ne mogu postići pozitivni rezultati. Ahmet je bio učenik kod jednog efendije. Učio je, ali rezultati su bili slabi. Pošto mu je dosadilo, jednog dana odluči napustiti mekteb i ode u prirodu. Sjedio je pored rijeke i vidio veliki kamen udubljen u sredini kao časa, a unutra voda. Promotrio je i zamislio:

«Bog zna koliko može biti stotina godina kako kaplje ova kap dok je izdubila ovaliku kamenicu! A šta je ona mala kap?! Pa onako urijetko!... On jednom skoči, pa da se zgranu, pa natrag hodži... Hodža ga pohvali, a on opet prionu za nauku. Bog naredi pa mu se zihin otvori, te uči danas, uči sutra, ha, ha, malo po malo, kroz neko vrijeme postade on duboki hodža.»²²

Čovjekova inteligencija i sposobnost pamćenja su bitni faktori u savladavanju određene materije, ali bez volje i upornosti inteligencija može ostati neiskorištena. Čovjek prvo mora imati volju i uložiti trud u neki posao da bi mu se kasnije moglo pomoći. A uporne i Bog pomaže.

Bošnjacke anegdote i šaljive priče često ismijavaju neznanice. Time slušaoce na jedan duhovit i indirektan način upućuju da traže nauku, da i sami ne bi bili predmet ismijavanja.

"Jednog seljaka neznanicu uvijek bi seoski hodža napadao što ne zna islamskih šartova, a on, tikvan, nikad da nauči.

Jedamput se opet sreo s hodžom, i pošto ga hodža izružio, on se vrati kući vrlo snužden. U putu ga sretne jedan znanac, pa ga pita što je tako snužden.

- Hodža me vazda ruži - odgovori neznanica. - I sad me je pitao islamske šarte...

- Pa jesi li kazao da ih je pet?

- Šta zboriš ti? Govorio sam i da ih ima deset, pa opet uzalud!"²³

3. Moralni odgoj

Riječ moral potječe iz latinskog jezika (mos, moris) i njeno izvorno značenje je običaj. Moral se može definirati kao skup principa i standarda, odnosno normi koje se odnose na dobro ili loše ponašanje. Pod moralom podrazumijevamo i

slobodu, tj. pripravnost ljudi da te norme slijede, te da dobro čine iz slobode. Moral je čuvstvene prirode, on je pohranjen u srcu, a ne intelektu. Stoga kod odgojenika treba primjerom, razgovorom i sličnim metodama otvoriti emotivni dio ličnosti da bi isti prihvatio moralnu normu kao vlastitu normu te da bi djelovao u skladu s njom. Možemo reći da moralnim odgojem nastojimo formirati slobodnu i pravednu ličnost, koja će čitav život težiti za uspostavljanjem istinskih ljudskih odnosa.

U usmenim pričama Bošnjaka najzastupljenije odgojno područje je područje moralnog odgoja. To ukazuje na potrebu zajednice da se njene moralne norme poštuju. Nepoštivanje moralnih normi unutar određene zajednice vodi nestanku same zajednice. Stoga se u narodnoj književnosti promoviraju moralne vrijednosti dotičnog naroda. Oni oblici ponašanja koji su neprihvatljivi izvrgavaju se ruglu a njihovi činitelji preziru, dok se poželjna ponašanja predstavljaju u najljepšem svjetlu. Ona su odlike pametnih, lijepih, u priči voljenih likova. U usmenoj priči Bošnjaka dobro i zlo bivaju nagrađeni ili kažnjeni na ovom svijetu. Potreba za drugim, višim svijetom, kao svijetom gdje bi se uspostavila apsolutna pravda rijetko se ističe. S pedagoškog aspekta razlog ovome je udovoljavanje ljudskoj potrebi za priznanjem, nagradom i pravednošću.. Za svoje dobre postupke čovjek želi nagradu odmah kao i kaznu za zlonamjernika. Drugi razlog direktnog nagrađivanja ili kažnjavanja jeste jasno ukazivanje na to šta treba, a šta ne treba činiti.

Pravda predstavlja temeljnu vrijednost i ideal moralnog odgoja kako u islamu ("Vi pravedno postupajte, to je bogobožnosti bliže.")²⁴ tako i u usmenim pričama Bošnjaka. Ona je forma i sadržaj dobrote, iskrenosti, dobroćinstva i čovjekova samosavlđivanja. Svaki član zajednice dužan je boriti se za pravdu, za uspostavu pravde u društvu te istodobno sam biti pravičan. Pravičnost kao moralna vrlina sastoji se u čovjekovom ličnom nastojanju da u svome odnosu prema svijetu i životu slijedi princip uvažavanja i poštivanja svačijeg prava. Pravičnost se, dakle, može odrediti kao lično nastojanje da se svakome osigura, omogućiti i uvažiti njegovo pravo.

U usmenim pričama ljudima se često uskraćuju njihova osnovna, Bogom data, prava. Nepravdu nad njima vrše uglavnom njihova starija braća, maćeha, staratelji ili ljudi koji su im zakonom nadređeni. Likovi nad kojima se vrši nepravda, na nepravdu ne odgovaraju istom, nego dobrotom, plemenitošću, milošću i na kraju oprostom. Tako je u usmenu priču pretočen i slučaj Jusufa, a.s.,²⁵ kao primjer osobe nad kojom je vršena nepravda, a koji nikada nije pokleknuo duhom i na isti način uzvratilo. Plemenitost Jusufa, a.s., nadjačala je pakost njegovih neprijatelja.

Oprost, milost i plemenitost su vrijednosti koje se uveliko cijene. Posjedovanje ovih vrlina je razlog da se određena osoba poštuje. Neumorno ukazivanje na spomenute vrijednosti i isticanje njihovog značaja, kako za samog pojedinca tako i za kolektiv, nesumnjivo je odigralo veliki utjecaj na moralno formiranje samog slušaoca. Slušajući priču, on se i sam uživljavao u događaj, zamišljao sebe u datoj situaciji, priželjkivao propast negativnih likova, divio se pozitivnim s kojima se i sam poistovjećivao.

Ljude koji vrše nepravdu nad drugima kazna zasigurno stigne. Postoje priče koje u samom naslovu nose poruku da će kazna stići nepravednike: "Ko drugom jamu kopa, sam u nju pada",²⁶ "Ko zlo čini - i dočekat će ga",²⁷ "Šta ko čini, sve sebi".²⁸ U prve dvije priče govori se o maćehama koje su nanosile zlo svojim pastorkama, ali se isto zlo vratilo njihovim kćerkama. U trećoj priči govori se o nani kojoj su dvije žene kao sadaku dale otrovanu pogaču, ali je nana, i ne znajući da je pogača otrovna, istu dala njihovim muževima, koji su, vraćajući se s posla, zatražili od nane hljeba.

Ove i slične priče služile su odgajateljima kao odgojno sredstvo sprečavanja. Njima se upozorava, prijete odgojenicima da ukoliko bi i sami počinili nepravdu prema drugom licu, ista bi im se sama vratila. Moralne, pravedne, darežljive likove pomažu svi: Bog, prijatelji, narod, pa čak i šejtan, dok nepravedni i škrti likovi imaju slabu opskrbu a i šejtan je protiv njih.²⁹

Iako se u usmenim pričama Bošnjaka pravda postavlja kao temeljna vrijednost moralnog odgoja, korupcija i podmićivanje državnih službenika, u prvom redu kadija, prihvaća se kao

mudra i simpatična radnja građana.

"Prvog petka iza toga Mejra uze boščaluk i ode u meščemu. Uniđe kadiji i onaj boščaluk metne kadiji na koljeno, pa ništa ne govoreći, izađe. Drugog petka isto to uradi. Kadija se začudi šta li je posrijedi da ova žena to tako radi. Kadija naredi da je u sljedeći petak, ako dođe, zadrže, da joj ne daju izaći. Kada je u sljedeći petak žena došla i predala kadiji boščaluk, pa htjela da se vrati, pandur stane pred nju i rekne:

- Dur!

Odvede je kadiji. Kadija je upita zašto mu je donosila boščaluke i bez riječi se vraćala. Ona kaže:

- Imam jednu veliku molbu na te: da mi dozvoliš u taj i taj dan (na dan kada je trebala da bude parnica Omera sa Jevrejinom) samo jedan sat.

Kadija odgovori:

- Pa to je lahko, daću ti ja svoje odijelo i posaditi te na svoje šilje."³⁰

Razlog simpatiziranja i odobravanja korupcijskih akata možemo naći u poimanju države i njenih administrativnih organa kod same zajednice. Opterećen porezima i zakonima, čovjek je na državni aparat gledao kao na vlastitog neprijatelja. Izbjegavanje zakona nametnutih od državnih organa kod naroda je stvaralo osjećaj slobode, a postojala je i materijalna korist. Državni zakoni nisu uzimani kao dio morala, oni su doživljavani kao tortura. Korupcija kao problem prisutna je u savremenom društvu. Ključan problem je moralno vrednovanje iste. Ljudi opravdavaju korupciju jer ujedno pomažu drugim ljudima, ali uvijek postoji oštećena strana. Odgojna znanost treba uložiti maksimalne napore u svrhu rješavanja ovog problema. Nažalost, usmena priča Bošnjaka ne može joj pružiti veliku korist svojim sadržajem i porukom.

Što se tiče odnosa čovjeka spram prirode u usmenim pričama, uviđamo da čovjek živi u potpunom suglasju s prirodom, osluškujući njen ritam. Načelo harmoničnog življenja, kako unutar osobe, tako i u susretu sa spoljnim svijetom ukorijenjeno je u islamu. Allah je Taj Koji je stvorio svijet i Koji je na njemu uspostavio savršen sklad. Oduzimanje života bilo kojoj vrsti Allahovog stvorenja bez prijeke nužde je skrnavljenje Bogom date harmonije. Zbog toga

se priroda i prirodna bogatstva uveliko cijene. Često se ističe kako drvosječa siječe samo suha stabla. Tako je Đerzelez Alija samo jedanput u životu odsjekao sirovu granu, i to iz nužde, da bi zaklonio novorođenče od sunca. U pričama se ističe kako su kamen, voda i svaka trava nekada imali dušu. Rijeke, šume, brda, stijene pomažu glavnim likovima da ih pređu. Sve ima vrijednost, ništa se ne smije omalovažiti. U priči "Svetac hećim - trave mu govore" ³¹ govori se o liječniku kojem su trave govorele koja liječi koju bolest. Jednom prilikom on se jednoj travi zasmijao, i više mu nijedna trava nije govorila. Na ovaj način ukazuje se da sve ima vrijednost i da se ništa ne smije omalovažiti. Ovakvim porukama ličnost se uči cijjenjenju prirodne okolice. Ističe se njena vrijednost. Ovakav odnos prema prirodi može poslužiti u razvijanju ekološke svijesti odgojenika. Veliki problem današnjice je nemaran odnos čovjeka prema prirodi. Voda i zrak su zagađeni, vrši se eksploatacija prirodnih bogatstava. Razvijanje ekološke svijesti kao djela moralne svijesti jedna je od aktualnih potreba odgojne djelatnosti.

Karakterne osobine ličnosti koje se posebno ističu kao negativne su podlost i laž. Ove osobine su stalni atributi negativnih likova a oni su stalni gubitnici. Inače bošnjačka usmena priča se nikada ne bavi negativnim crtama ličnosti i njihovim nosiocima u prvom planu, oni su tu da bi se jasnije istakle pozitivne crte ličnosti glavnih likova. Ovakvo ukazivanje na vrline, a ne na mahane za pedagošku znanost je posebno bitno. Jedna od odlika istinskog odgajatelja jeste i njegovo bodrenje odgojenika i ukazivanje na željena ponašanja, a ne sputavanje i ukazivanje na djela koja ne treba činiti.

4. Religijski odgoj

Iako se u svijetu javila nastojanja da se ospori religiozna priroda čovjeka, "nastojanja da se odgoji čisto ateistička ličnost nisu uspjele." ³² Čovječanstvo je hiljadama godina živjelo pod neprekidnim uplivom religije. Ona je ušla u sve manifestacije života. "Odgajanje ateističke ličnosti moralo bi se vršiti u potpunoj psihičkoj izolaciji." ³³ Ta ličnost ne bi smjela vidjeti ni jedno umjetničko djelo. Ona bi morala rasti u potpunom neznanju o svemu što mi zovemo

plodovima ljudske kulture. Ali kada bismo i ispunili navedene uvjete, kakvu bismo ličnost dobili? Kako bi naš odgojenik poimao svoj život, svoju smrt? ³⁴ Kao kruženje tvari u prirodi? Na koje bi slijepe sile pomišljao?

Religijski odgoj je neminovnost; upitan je samo njegov sadržaj. Postoji uska veza između morala i religije. "U pitanju je izvjesna unutrašnja dosljednost koja nije automatska, matematička, logička, nego praktična, sa mogućim odstupanjima, ali koja se prije ili kasnije ponovo uspostavlja: ateizam na kraju krajeva završava negacijom morala, a svaki istinski moralni preobražaj počinje vjerskom obnovom." ³⁵ Zbog uske veze između moralnog i religijskog odgoja, ³⁶ pojam religijski odgoj uzet ćemo u najužem značenju. Tako će se pod njim podrazumijevati prvenstveno odnos čovjeka prema Bogu, Boga prema čovjeku te odnos čovjeka prema drugim bićima uspostavljen isključivo vjerskim normativima. Religijski odgoj unutar bošnjačke usmene priče po svom sadržaju je odgoj u svjetlu učenja islama

Osnova islamskog vjerovanja jeste vjerovanje u jednog Boga. On sve vidi, sve čuje, sve zna. Usađivanjem svijesti o Bogu koji sve vidi, čuje i zna, odgojenik spoznaje da ništa ne može ostati sakriveno. I kad se skriva od svih ljudi, vidi ga Bog. On zna i njegovu zlu misao. Usađivanjem ovog uvjerenja kod čovjeka se javlja osjećaj stalne odgovornosti, tj. odgovornosti za sve postupke. U usmenim pričama Bošnjaka česti su slučajevi da čovjek ne čini određeno djelo upravo zbog svijesti da za učinjeno dijelo, iako bi ostalo skriveno od ljudi, zna Bog, a čovjek bi na Sudnjem danu bio odgovoran za zlo koje je počinio. Primjer za ovo je priča "Još si zelen za idžazetname" ³⁷, u kojoj muderis daje zadatak učenicima da zakolju kokoš, ali da ih niko ne vidi kada to budu činili. Kad su se vratili jedan učenik je zaklao kokoš, a drugi nije. A muderis ga upita:

- Šta si radio i što nisi zakl'o kokoš?
- Tražio sam mjesto, sakrivao se, ali gdje god da se sakrijem, vidi me Bog!
- Dobro, a ti, šta ima s tobom, kako si ti zakl'o kokoš?
- Ja sam se sakrio i niko me nije vidio. Zakl'o sam je kako treba.

- Još si zelen za idžazetname – reče mu mu-deris, moraš ostati još jednu godinu.

Iako se uočava doza straha za polaganje računa pred Bogom, u osnovi, na drugi svijet se gleda optimistički. Česti su motivi prelazak preko Sirat-ćuprije, Džennet i Džehennem. Šaljivim dosjetkama ljudi su nastojali otkloniti strah od prelaska preko Sirat-ćuprije i patnje u Džehennemu.

“Neki Gačanin slušao vaz u džamiji. Hodža govorio o Sirat-ćupriji i kad su izašli iz džamije, prozbori Gačanin:

- Nisam lud da mu idem preko te ćuprije kad su tolike muke i strahote! Ja

ću kabanicu preko ramena pa preko brda. Malo dalje, ali sigurnije.”³⁸

Ovakvim anegdotama ljudi su na nepri-mjeren način otklanjali strah od Sudnjeg dana. Ovakve priče su često na granici svetogrđa.

Veoma često ističe se oslanjanje glavnih likova na Boga (*tevekkul*) i vjera u Božije odre-đenje: “Eto tako, siromah čovjek ostade bez imetka, onda se rastavi od djece a najposlije i od žene. Ali to njega ništa ne smeta. Nije bio bez nade. Znao je da će Bog svoga roba na put izvesti.”³⁹

Vjerujući u kada i kader čovjek se ne pre-pušta fatalizmu, nego ima osjećaj slobode, ali i odgovornosti za svoje postupke. Međutim ima događaja koji se dešavaju izvan granica ljudske moći i za njih čovjek nije odgovoran. Vrijednost vjerovanja u Božije određenje je dostojanstveno i smireno podnošenje svega što se desi, vjerujući da postoji neki tajnoviti smisao u tome. U priča-ma, čovjekova vjera u Božije određenje ide upo-redo ili nakon poduzimanja mjera opreznosti za pozitivan ishod: “Kad se Ali-beg opremio, pođe i izađe Arapu na mejdan i Bog naredi, te Ali-beg dobije Arapa.”⁴⁰

Kao primjer postupanja vjernika u živo-tnim iskušenjima navode se slučajevi iz života Božijih poslanika. Često se ukazuje na patnju kojoj su bili izloženi poslanici te snagu njihovog vjerskog uvjerenja uz pomoć koje su prebrodili iskušenja. Vrijednost koja se posebno ističe u ovim pričama je stid pred Allahom, dž.š. Tako Ejuba, a.s., stid pred Allahom, dž.š., sprečava da Ga zamoli za ozdravljenje. U islamu stid, a posebice stid pred Allahom, jeste vjernačka

vrijednost koja se posebno cijeni. U jednom od hadisa Božijeg Poslanika, s. a. v. s., kaže se da je stid dio vjere. Ono što je posebno vrijedno za odgojnu praksu u ovim pričama je navođenje primjera čvrstoće i ustrajnosti u vjeri. Poslanici su najsvjetliji primjer ispravnog i čvrstog vjero-vanja. Diveći se njihovoj ličnosti, čovjek nastoji da im se približi.

Često se javlja i motiv evlija (Bogu bliskih ljudi). Na samom početku to su obični ljudi, ali čineći Bogu ugodno djelo, često gradnjom džamije, dobijaju nadnaravne osobine. Evlije od Boga dobijaju znanja i sposobnosti koje drugi ljudi nemaju.

Vrijednost koja se često ističe u ovim pri-čama je dobrovoljni ibadet Allahu. Vršanjem ibadeta čovjek učvršćuje svoju vjeru, odgaja svoju dušu. Ali ukoliko njegovi ibadeti nadilaze granice obavezujućeg, njegova veza sa Stvorite-ljom a samim time i odgoj njegove duše postaju još čvršći.

Ovakve priče su podstrek slušaocu da i sam čini što više Bogu ugodnih dijela ne bi li postao Bogu ugodan čovjek. Posebno zanimljiva priča s ovom tematikom je “Žena - evlija”.⁴¹ Iako se po-jam evlija veže uglavnom za muške likove, u ovoj priči govori se o načinu na koji je žena postala evlija (derviš).⁴² Jedan čovjek dolazi kod Derviš Ume da je pita kako je ona postala derviš. Prije nego što mu je ona uspjela odgovoriti na pitanje, Derviš Umin muž je došao kući. Vidjevši muke koje ona trpi od strane svoga muža, čovjek sam uvidje kako je Uma postala derviš.

“Kad onaj pjano uđe u kuću, počne da psuje. Uze neku motku i stade tući ženu. Na onom mjestu gdje je držao rukom, bila je zamotana krpa da ne žulja kad se motka u ruci drži. Tukao je tako, tukao, a ona ni avaza od sebe ne daje, samo se šćućurila i ponekad uzdahne. Kad se umorio, poturi motku pod šiljke i svali se tu. Derviš Uma mu priđe, te ga opru, obuče mu či-sto odijelo, nahrani ga i namjesti da spava. Tako ga uredi da se čovjek ne može prepoznati...

- Šta će ona krpa na onoj šipki?

- Ja sam to stavila kad me bije da ga ne žu-lja.

- A kol'ko ti ovako deveraš s njim? I kako moreš izdurati?

- Poodavno je 'vako, al' šta ćeš, i ovo je Bog

dao, a žena valja da čuva čojka. Sve će proći, pa i mi.”

Ovakvim pričama su tješene žene i upućivane na trpnju nasilnog ponašanja muža. Ovakve poruke obrazovale su bošnjačke djevojke kao vjerne i pokorne slugе spremne radi Boga da trpe i ono što je sam Bog osudio. Odgajatelji treba da ukažu da su se ovakvim pričama razvijale lažne vrijednosti, a da su iste služile za uspostavljanje inferiornog položaja žene u društvu. Da bi ova priča imala istinsku i trajnu vrijednost, u sadržaju iste trebalo bi istaći da Derviš Umin muž zaslužuje kaznu. Ali kako se ponašanje muža ne osuđuje, mogli bismo reći da ono dobija prešutnu saglasnost.

Iz područja ibadeta ukazuje se na značaj namaza i hadža, dok se post i zekat u zbirkama koje sam uzimala kao izvor ne spominju. Razlog nespominjanja posta i zekata možemo tražiti u činjenici što književnost ima odgojni značaj a Bošnjaci dužnost posta uveliko izvršavaju, dok se sa zekatom, zbog malog broja obveznika, narod rijetko susretao. Namazu je data velika važnost. To je ibadet koji se obavlja svaki dan pet puta, on traži upornost, obavezan je za sve. Muhammed, a.s., upozorio je da je između vjernika i nevjernika ostavljanje namaza. Sve navedeno razlog je čestog spominjanja u usmenim pričama obaveze klanjanja namaza. U noveli “U nekom vilajetu”⁴³ isitče se, da se može ubiti čovjek koji tri dana ne dođe u džemat. Insistiranje na vršenju ibadeta u bošnjačkoj usmenoj priči je bitno, jer sa stanovišta islamske pedagogije, čovjek se ne može odgajati bez ibadeta. Kad je Allah stvorio čovjeka, u njega je udahnuo dušu (ruh). Da bi ljudska duša ostala na Pravom putu, mora biti u stalnoj vezi sa Stvoriteljom. Ona svoju vezu sa Allahom održava upravo vršeći ibadete. U domenu religijskog odgoja, odgajatelj je dužan da odgoju duše da zasluženi značaj. Možemo reći da je bošnjačka usmena priča to učinila.

Duhovna bića, meleci i džini, skoro da se i ne spominju, dok se šejtan kao izumitelj poroka spominje u predajama Bošnjaka. Duhan, koji je prema učenju islama nepoželjno, i alkohol, koji je zabranjeno konzumirati, predstavljeni su kao šejtanski izum.

“Đavo je izumio peći rakiju. Kako nije imao

kazana, izumio je u orahovoj ljusci. Polovina mu je bila kazan, a druga polovina kapak, a ondi će je u orahu mehko, će se more nož zavući, tudi je bila tulija, kroz koju teče rakija. A priča se da je i duhan đavo izmislio i struk mu presađivao i zapišo uza struk da se omladi. A naljeko Muhammed-pejgamber, pa ga pita: ‘Šta će ti to biti?’ Đavo je odgovorio da će ‘ovu travu tvoj umet pušiti i o’ nje gutati dim’. Pejgamber je rekao: ‘Neka će, nosiće i u zahod pa pušit’. Đavo je rekao: ‘Neka će.’ I zato, mnogo ljudi ima volju kad pođu u zahod, zapalit cigaru, jer je đavo uz njegov pripišo, opoganio ga.”⁴⁴

Pričama da je poroke izmislio šejtan nastojao se razviti osjećaj odbojnosti prema istim.

5. Estetski odgoj

Težnja za skladnim, lijepim stvarima, koje uljepšavaju i oplemenjuju život, čineći ga ugodnim, karakteristična je za čovjeka. Nalazimo je već kod drevnih zajednica u ljudskom nastojanju da ukrasi samog sebe i predmete oko sebe. Smisao za lijepo prenosio se s pokoljenja na pokoljenje i to je začetak estetskog odgoja.

Iako nas ljepota okružuje sa svih strana, to ipak ne znači da je svi zapažaju. Uočavanje, doživljavanje, vrednovanje i stvaranje lijepog pretpostavlja odgovarajuće sposobnosti. Te sposobnosti nisu pojedincu biološki dane, nego su pedagoški zadane. Tako možemo reći da se pod estetskim odgojem podrazumijeva odgojno djelovanje u cilju razvijanja estetskih sposobnosti zapažanja, doživljavanja i stvaranja.

U bošnjačkoj usmenoj priči, ljepota i skladnost kao temeljne vrijednosti estetskog odgoja prvenstveno su dar Allaha: “A ko kad Bog hoće, bila je lipa ko slika, stasita ko procvitala trišnja.”⁴⁵

U zbirkama kojim sam se koristila pri izradi ovog rada nisam naišla ni na jedan primjer u kome se svojstvo fizičke ljepote traži ili poklanja od nekog drugog (vila, evlija) mimo Allaha. Ali da bi neko posjedovao ljepotu, on mora biti moralna osoba. Ljepota je svojstvo moralnih, pozitivnih likova. Fizička ljepota je vrijednost koja ni jedan lik unutar priče ne ostavlja ravnodušnim. Ona je najčešće svojstvo mladih djevojaka. Roditelji su svjesni vrijednosti koju

posjeduju njihove kćerke i zbog toga se nadaju da će se one dobro udati. Okolina priča o njihovoj ljepoti. Mladići iz najprestižnijih obitelji pokušavaju za sebe isprositi najljepšu djevojku.

Pored fizičke ljepote, kao ljepote u kojoj čovjek nema stvaralačkog utjecaja, ističe se i vrijednost ljepote ljudskih ruktvorina. Tako se često ističe ljepota dvorca ili džamije. Aiša Softić bilježi predaju da su se tri brata zaljubila u carevu kćerku. Kako se djevojka nije mogla odlučiti kojeg brata da izabere, ona zatraži da svaki od njih napravi kulu, i reče da će poći za onoga čija kula bude najljepša.⁴⁶ U pričama se često ističe i ljepota džamije: "...dovede vodu, podiže česmu sa više kula, konak, dućane i džamiju, ljepoticu kakve u Sandžaku nema".⁴⁷ Ljepota građevinskih objekata bila je podsticaj ljudima da izgrade još ljepše. Pričama o ovakvim objektima i nastojanjem ljudi da naprave još ljepše, razvijao se takmičarski duh i ljudska želja za pronalaskom boljeg rješenja.

Jedan od zadataka estetskog odgoja je i kritičko prosuđivanje na temelju estetske analize. Bošnjačka usmena priča ukazuje nam da se pozitivnom kritikom, stvari mogu uveliko popraviti. Odgojna poruka glede ovog zadatka estetskog odgoja jeste da je pohvala za djelo koje nije učinjeno ujedno i podsticaj za izvršenje djela. Tako su kritike koje nalazimo u bošnjačkoj usmenoj priči, bez obzira u koje odgojno područje zalazile, prvenstveno pozitivne. Kako se kritikom koja je pozitivno usmjerena, kritizirano može popraviti iz područja estetskog odgoja, primjer nam je postupak mladića iz priče "Pravda i krivda":

"Najmlađi išao svojim putem dugo i napsljetku nabasa na nekakvu golemu goricu. Kako bijaše umoran, tu pade da se odmori, pa reče sam sebi: 'Ah, kako je lijepa ova šuma!' I čim je to izgovorio, Božijim hićmetom ona gora prolišta."⁴⁸

Na osnovu ovoga možemo uvidjeti da je bošnjačka odgojna praksa usmene priče bila pozitivno orijentirana.

6. Radni odgoj

Čovjek je u svojoj biti produktivno, stvaralačko, radno biće. Radom je usavršio sredstva za

proizvodnju, razvio tehniku, stvorio civilizaciju, usavršio svoju ruku i intelektualne sposobnosti. Temeljni smisao i svrha radnog odgoja, kao temeljnog odgojnog područja u savremenom društvu, jeste da svakom čovjeku omogući da osim tjelesne, intelektualne, moralne, religijske i estetske kulture ovlada i kulturom rada, da ga pripremi i osposobi za ekonomičan, društveno koristan i stvaralački rad, te da u isto vrijeme potpomogne i omogući potpuniji razvitak čovjeka kao produktivnog, stvaralačkog bića.

U bošnjačkim usmenim pričama radnim odgojem nastoji se spriječiti ekonomska zavisnost pojedinca od zajednice. Tako su česti primjeri da otac savjetuje sina da je potrebno da radi kako bi imao od čega da živi. Razvijanost radne navike je vrijednost koja se posebno cijeni. Ovom vrijednošću likovi savladavaju poteškoće, pobjeđuju siromaštvo, nalaze svoje mjesto pod suncem. Likovi koji imaju ovu vrlinu posjeduju i čvrst karakter, jaku volju. Oni su cijinjani članovi društva, ljudi ih vole: "Djeca su brzo omiljela svom novom gospodararu, jer su u svakom poslu bila vrijedna i okretna."⁴⁹

Likovi kod kojih nije razvijena radna navika, često su zle čudi i rješenje svojih problema vide u tuđoj nevolji. To je slučaj i sa dječakom (iz novele "Prevario cara"⁵⁰) koji ekonomske probleme svoje porodice rješava pljačkom careve imovine.

Ključni problem koji bošnjačka usmena priča nastoji riješiti iz područja radnog odgoja jeste pogrešno religijsko razumijevanje poimanja rada. Kako se u učenju islama ističe da je Bog Taj Koji svakom daje opskrbu i da On određuje sudbinu Svojih robova, dešava se da se muslimani prepuste kolotečini i fatalizmu. Tako neki kada se nađu u lošem stanju ne rade ništa u svrhu izlaska iz istog tvrdeći da je to od Boga. Pri tome, oni zaboravljaju da Allah neće promijeniti stanje jednog naroda sve dok taj narod ne promijeni sebe.

Radnim odgojem u bošnjačkoj usmenoj priči nastoji se odstraniti navedeno uvjerenje. Tako susrećemo likove koji su, ne radeći ništa, živjeli na rubu egzistencije vjerujući da je to njihova sudbina. Zatim se desi neki značajan momenat u njihovom životu koji ih podstakne na rad (obično to bude susret sa mudracem i

njegov savjet ili san), te se njihovi ekonomski i socijalni problemi počinju rješavati.

“Od tog doba nije mu ni na um padalo da smije ljenčariti i plandovati, te je i svakog besposlenjaka upućivao na rad i posao, a zaista je svojim radom i marljivošću svakome i prednjačio. Oznoj dlane - sreća ti ne gine!”⁵¹

Karakteristika radnog odgoja u okrilju islama je da “obavljanje svakog rada potrebnog za održavanje sebe i svoje porodice vrijedi u Božijim očima isto toliko koliko i vršenje vjerskih dužnosti klasificiranih kao obavezni (vadžib).”⁵² Kako se nijedna obavezna dužnost ne smije vršiti nauštrb druge obavezne dužnosti, tako se i stalnim vršenjem ibadeta ne smije zapostaviti rad.

Da je islamski koncept radnog odgoja utemeljen i u usmenoj priči Bošnjaka možemo uvidjeti i iz hićaje pod naslovom “Priča o pobožnosti”.⁵³ U ovoj priči je Božiji Poslanik, s. a. v. s., dvadeset dana prolazio pokraj jedne bašče a u njoj svaki dan sjedaše čovjek čineći ibadet. Poslanik, s. a. v. s., jedanput ga zapita:

- Čoviče, šta radiš ti tude?

- Evo - kaže - Bogu se molim.

- Pa, ko ti - kaže - radi?

- Radi mi - kaže - brat i čeljad, a ja se - kaže

- Bogu molim, ev' ovdje je lipo mi - kaže - u hladu sjediti. Vidi, ona tica gori napravila gnizdo i kako - kaže - donosi onim tičićim' i daje, lipo mi gledati.

- E - kaže - čoviče, od toga ti nikakve koristi nema. Pa da misliš da ćeš s tizim ufatit što. Što ne uzmeš - kaže - primjer one ptice kako ona hrani one tičiće. Trebaš - kaže - i ti da radiš, pa da hraniš i onoga mrava i onu ticu i one nēzine tičiće i ostale, pa se onda Bogu moliti pa da ti sevap bude. A od toga ti - kaže - nema ništa. Ti si - kaže - zagazio di je najdublje, u pak'o.”

Ovakvim pričama vrijednost ibadeta se ne dovodi u pitanje, njima se samo nastoji ukazati da predanost ibadetima ne smije isključiti rad. Rad i ibadet idu jedno s drugim. Možemo reći da se radu kao vrijednosti daje značajno mjesto. Rad je predstavljen kao forma ibadeta.

Racionalno, emocionalno i voljno područje odgoja

Da li će prevladati racionalna ili emocionalna sfera ličnosti u bošnjačkim usmenim pričama, zavisi i od same vrste priče. U bajkama likovi djeluju emocionalno. Oni su vođeni idealima. U bajkama nema relativizacije vrijednosti. Tu se tačno zna šta je dobro, pravedno, moralno i tako se i postupa. Emocionalna reagovanja likova unutar bajki nikada nisu pogrešna ili uzaludna. Ona su cijenjena i znak su iskrenosti i nevinosti pozitivnih likova. Racionalna reagiranja unutar bajki odlika su ili mudraca, ili lukavih spletkara. Lukavstvo i promišljenost, u osnovi, pripisuju se negativnim likovima i oni su krajnji gubitnici.

U drugim književnim vrstama usmene priče, prvenstveno u novelama, racionalna reagovanja likova se odobravaju. Ona su znak razboritosti i zrelosti određenog lika. Tako, iako se smatra da na području ljubavnog života pri donošenju odluka presudnu ulogu ima srce, tj. emocije, u usmenim pričama Bošnjaka nailazimo i na slučajeve gdje pri izboru bračnog druga presuđuje razumna sfera ličnosti:

“E, moj Omere, izgleda baš ti hoćeš da ja pođem za te. A znaš li ti da se ja mogu vrlo dobro udati, mene traže bogati ljudi, a šta ćeš ti meni kad si puka fukara?”⁵⁴

Sporne poruke u usmenim pričama Bošnjaka

U ovom dijelu ću nastojati ukazati na one sadržaje usmene priče Bošnjaka koji su u suprotnosti s općeprihvaćenim načelima odgojnog djelovanja.⁵⁵

Analizirajući usmene priče Bošnjaka, naišla sam na sadržaje koji su u suprotnosti s načelom jedinstva vrednovanja, po kojem sustav vrijednosti ne smije biti kontradiktoran. Odgojni cilj usmene priče jeste formirati pojedinca koji prihvata osnovna pravila, načela i disciplinu društvenog života zajednice. Ali, iako je cilj jasan, u usmenim pričama nailazimo na sadržaje koji su u suprotnosti s navedenim ciljem. To je slučaj s pričom “Daidža i sestrić”⁵⁶, u kojoj hajduci ne samo da nisu osuđeni već se na njih gleda sa simpatijama. Odluka djeteta da umjesto mekteba i zanata izabere odlazak u hajduke nije osuđena. Krajnje nemoralni postupci djeteta

(krađa, prevara) ističu se kao dosjetljivost i mudri poduhvati. U hajdučkim poduhvatima dijete se prikazuje spretnijim od daidže, poznataog po svojim hajdučkim poduhvatima. Ovom pričom moralne vrijednosti gube svoju vrijednost. One svoju vrijednost gube i u priči "Prevario cara".⁵⁷ U ovoj priči se na prevaru gleda kao na svijetli primjer ljudske spretnosti. U noveli "Omer i Mejra"⁵⁸ korupcija i nepravedna odluka kadije primaju se sa simpatijama. U priči o tri savjeta⁵⁹ nakon svadbe muž iz vlastitih hirova napušta ženu i odlazi glavom preko svijeta. U daljnjem toku priče njegov postupak se uopće ne osuđuje, te možemo reći da on dobija prešutnu saglasnost društva. Ovim dijelom navedene priče odgovornost kao moralna vrlina gubi svoju vrijednost. Inače, cjelokupni patrijarhalni sistem bošnjačkog društva, koji se uveliko osjeti i u usmenim pričama, naklonjen je muškarcu. Tako su u usmenoj tradiciji obrazovane i priče kojima se nepovoljan položaj žene u društvu nastojao prikazati kao prirodan odnos među spolovima. U takvim pričama žena ima ulogu mučenika a za sve nedaće koje podnosi od muškarca, Bog joj daje nagradu. Ali nigdje se ne govori da su muškarci zbog svog odnosa prema ženama bili izloženi Božijoj kazni. Primjer ovome su priče "Žena evlija"⁶⁰ i "Muhammed, s. a. v. s., i hazreti Fatima".⁶¹ U ovim pričama ističe se kako su žene živeći s muževima, koji su se odali konstantnom konzumiranju alkohola i koji su ih fizički zlostavljali, postale evlije. Da bi slušaoca uvjerali u istinitost ovakvih priča, formirana je priča u kojoj i sam Poslanik, s. a. v. s., ukazuje na obavezu žene da trpi djela svoga muža koja je i Bog zabranio da se čine. Ovakvo favoriziranje jednog spola nad drugim suprotno je općeprihvaćenoj teoriji i praksi odgojnog djelovanja. Jedna od tema bošnjačke usmene priče je i moralna iskvarenost vjerskih službenika. Primjer tome su i priče "Hadžija i prosjak"⁶² i "Merhum".⁶³ Uvažavajući mogućnost i eventualnu postojanost moralne iskvarenosti određenih vjerskih službenika, držim da navedeno svojstvo nije bilo njihova uobičajena odlika. Stoga je generalizacija iz priče "Hadžija i prosjak" neprimjerena. Ovakvim pričama dobronamjerni vrše pritisak, mada postoji opasnost narušavanja autoriteta vjerskih službenika.

Zaključak

Analizom usmene priče Bošnjaka, potvrđeno je postojanje odgojnih poruka i vrijednosti za odgajanje bitnih karaktera ljudske prirode (fizički, intelektualni, moralni, religijski, estetski i intelektualni odgoj). Moralni odgoj je ključno odgojno područje u usmenoj priči Bošnjaka. Svako drugo odgojno područje je u tije- snoj vezi s moralnim odgojem. Ukoliko ličnost nije usvojila moralne vrijednosti, odgajanje bilo koje druge sfere njene ličnosti je «davanje lampe u ruke kradljivca». Po kriteriju zastupljenosti religijski odgoj zauzima drugo mjesto. Iako ga možemo naći u svim književnim vrstama usme- ne priče Bošnjaka, hićaja je vrsta priče u kojoj on dominira.

Tokom istraživanja pronađeni su i sadržaji koji su u suprotnosti s općeprihvaćenim prin- cipima odgojnog djelovanja. Tako se, mada rije- tko, mogu naći priče u kojima se prevara, krađa, korupcija i lukavstvo ne osuđuju a ponekad se i odobravju.

Bošnjačka usmena priča u principu služi se sredstvima usmjeravanja i poticanja. Odgojna sredstva sprečavanja prisutna su u predajama.

m

Bilješke

¹ Ovom prilikom zahvaljujem se svima koji su mi pomogli pri izradi ovog rada, a posebno prof. dr. Muji Slatini.

² Jedna od najfrekventnijih, savremenih, definicija odgoja je Brezinkina: «Odgoj čine socijalne radnje kojima ljudi poku- šavaju u bilo kojem pogledu trajno poboljšati sklop psihičkih dispozicija drugih ljudi ili pak održati vrijedne komponente tih dispozicija.» Herbert Gudjons, *Pedagogija temeljna zna- nja*, preveli: Ivan Čehok, Željko Pavić, Duško Travar, Zagreb, Educa, 1994., str. 151.

Književna poruka je misao ili ideja koju pisac posredno, putem djela upućuje čitaocima. *Rečnik književnih termina*, Beograd, Nolit, 1986. str. 582.

Alian Mougnotte vrijednosti definira kao načela za koja se drži da zavređuju ili iziskuju poštivanje, prema kojima usmjera- vamo svoje ponašanje i izričemo sudove. Alain Mougnotte, *Odgajati za demokraciju*, preveo Dražen Varga, Zagreb, Edu- ca, 1995., str. 31 – 38.

³ Aiša Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, Sarajevo, Alef, 1997.

- ⁴ Đenana i Lada Buturović, *Antologija usmene priče iz BiH*, Sarajevo, Svjetlost, 1997.
- ⁵ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, Sarajevo, Svjetlost, 1977.
- ⁶ Aiša Softić (priređivač), *Jednom bio car*, Sarajevo, El-Kalem, 2001.
- ⁷ Aiša Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, Sarajevo, BZK Preporod, 2002.
- ⁸ Zuhdija Hasanović, «Sredstva odgoja kojima se služio Muhammed, a.s.», *Novi Muallim*, god. 3, br. 8, str. 4.
- ⁹ Ante Vukasović, *Pedagogija*, Zagreb, Hrvatski katolički zbor «Mi», 1999., str. 69. – 77.
- ¹⁰ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 135.
- ¹¹ *Ibid.*, str. 204.
- ¹² *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, str. 22.
- ¹³ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 113.
- ¹⁴ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, str. 17.
- ¹⁵ Kur'an, El-Aleq, 3-5. (U radu je citiran prijevod značenja Kur'ana od profesora Enesa Karića, Kur'an sa prijevodom na bosanski jezik, Sarajevo, Bosanska knjiga, 1995.
- ¹⁶ *Ibid.*, El-Isra', 85.
- ¹⁷ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 283.
- ¹⁸ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 165.
- ¹⁹ *Ibid.*, str. 139.
- ²⁰ *Ibid.*, str. 144.
- ²¹ Seyyed Hossein Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, Sarajevo, El-Kalem, 1994., str. 120.
- ²² Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 147.
- ²³ *Ibid.*, str. 291.
- ²⁴ Kur'an, El-Maide, 8.
- ²⁵ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 233.
- ²⁶ *Ibid.*, str. 188.
- ²⁷ *Ibid.*, str. 190.
- ²⁸ *Ibid.*, str. 156.
- ²⁹ *Ibid.*, str. 141.
- ³⁰ *Ibid.*, str. 140.
- ³¹ *Ibid.*, str. 250.
- ³² Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Sarajevo, Svjetlost, 1996., str. 188.
- ³³ *Ibid.*, str. 188.
- ³⁴ Ibn Tufejl nastoji odgovoriti na ovo pitanje u djelu *Živi sin Budnoga*, preveo: Tarik Haverić, Sarajevo, Veselin Masleša, 1985.
- ³⁵ Izetbegović, *Islam između istoka i zapada*, str. 189.
- ³⁶ U bošnjačkoj usmenoj priči ova dva odgojna područja jako su prepletena.
- ³⁷ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, str. 72.
- ³⁸ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 291.
- ³⁹ *Ibid.*, str. 134.
- ⁴⁰ *Ibid.*, str. 214.
- ⁴¹ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, str. 37.
- ⁴² U ovoj priči pojmovi derviš i evlija upotrebljavaju se kao sinonimi. Abdulah Škaljić pravi razliku između ova dva termina, te za evliju navodi da je to sveti čovjek (dobri), a za derviša da je skroman, povučen i pobožan čovjek. Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, Svjetlost, 1965.
- ⁴³ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 182.
- ⁴⁴ Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, str. 84.
- ⁴⁵ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, str. 17.
- ⁴⁶ Softić, *Usmene predaje Bošnjaka*, str. 340.
- ⁴⁷ *Ibid.*, 359
- ⁴⁸ Softić, *Antologija Bošnjačke usmene priče*, str. 43.
- ⁴⁹ *Ibid.*, str. 135.
- ⁵⁰ *Ibid.*, str. 164.
- ⁵¹ *Ibid.*, str. 139.
- ⁵² Nasr, *Tradicionalni islam u modernom svijetu*, str. 38.
- ⁵³ Softić, *Antologija usmene priče Bošnjaka*, str. 232.
- ⁵⁴ *Ibid.*, str. 139.
- ⁵⁵ Ante Vukasović navodi devet odgojnih načela, i to: načelo svrhovitosti, aktivnosti, pozitivne orijentacije, mnogostranosti, primjerenosti, individualizacije, socijalizacije, jedinstvenosti i dosljednosti. *Pedagogija*, str. 346.
- ⁵⁶ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str. 169.
- ⁵⁷ *Ibid.*, str., 164.
- ⁵⁸ *Ibid.*, str. 139.
- ⁵⁹ *Ibid.*, str. 149.
- ⁶⁰ *Narodne pripovijetke iz Bosne i Sandžaka*, str., 37.
- ⁶¹ Softić, *Antologija bošnjačke usmene priče*, str., 230.
- ⁶² *Ibid.*, 295.
- ⁶³ *Ibid.*, 285.

Summary

LESSONS AND VALUES ON THE ISSUE
OF UPBRINGING FOUND
IN THE STORYTELLING OF BOSNIACS

Melih Softić-Alibašić

The analysis of the Bosniacs storytelling reveals the lessons and values important for nurturing the crucial traits of the human nature (physical, moral, intellectual, religious and esthetical upbringing). The moral upbringing is the key area in the oral stories of the Bosniacs. Every other area of upbringing is in close connection with the moral upbringing. If the person did not acquire moral values, nurturing of any other area of his/her personality is like "giving light into the hands of the thief".

The religious upbringing takes a second place. Although we can find it in every literature type of the storytelling, *hićaja* is the type in which it dominates.

However, during our research we also found the subjects that are in opposition to the generally accepted principles of the upbringing. Though rarely, we can find the stories in which the deceit, theft, corruption and shrewdness are not condemned and are sometimes even approved.

Bosniac storytelling, in principle, uses the tools of guidance and motivation. The tools of prevention in the upbringing are present in the tradition.

موجز

القيم والعبر التربوية في قصص البوشناقيين
الشفوية

مليحة صوفيتش - عليباشيتش

إن تحليل القصة البوشناقية الشفوية أثبت احتواءها على القيم والعبر التربوية اللازمة لتنمية الخصائص الضرورية في الطبيعة البشرية (التربية البدنية والذهنية والأخلاقية والدينية والجمالية)، والتربية الأخلاقية هي المجال الرئيسي في القصة الشفوية عند البوشناقيين، حيث تربطها علاقة وثيقة بالمجالات التربوية الأخرى، فإذا لم تكن الشخصية متحلية بالقيم الأخلاقية فإن تنمية أي جانب آخر من جوانب تلك الشخصية سيكون بمثابة "وضع المصباح في يد السارق". وتأتي التربية الدينية في المرتبة الثانية من حيث التركيز عليها في القصة الشفوية عند البوشناقيين. ورغم وجود التربية الدينية في جميع أنواع أدبيات القصة الشفوية عند البوشناقيين، إلا أن الحكاية هي النمط الذي تسود فيه التربية الدينية.

ومن خلال الأبحاث وُجِدَت مضامين تتعارض مع ما اتفق عليه من مبادئ العمل التربوي، ففي بعض الحالات النادرة نجد قصصاً لا يُستنكر فيها الخداع والسرقعة والفساد والمراوغة، وفي بعض الأحيان نجد ترحيباً بهذه الخصال السيئة. إن القصة البوشناقية الشفوية تُستخدم من حيث المبدأ وسائل التوجيه والتحفيز، بينما توجد وسائل الحظر التربوي في قصص التراث.